

NOEL MALCOLM

AGENTII IMPERIULUI

*CAVALERI, CORSARI, IEZUITI SI SPIONI
ÎN MEDITERANA SECOLULUI AL XVI-LEA*

Traducere de Dana-Silvia Caciur, Marian Coman, Ramona Neacșa,
Ovidiu Olar, Ovidiu Cristea

Cuprins

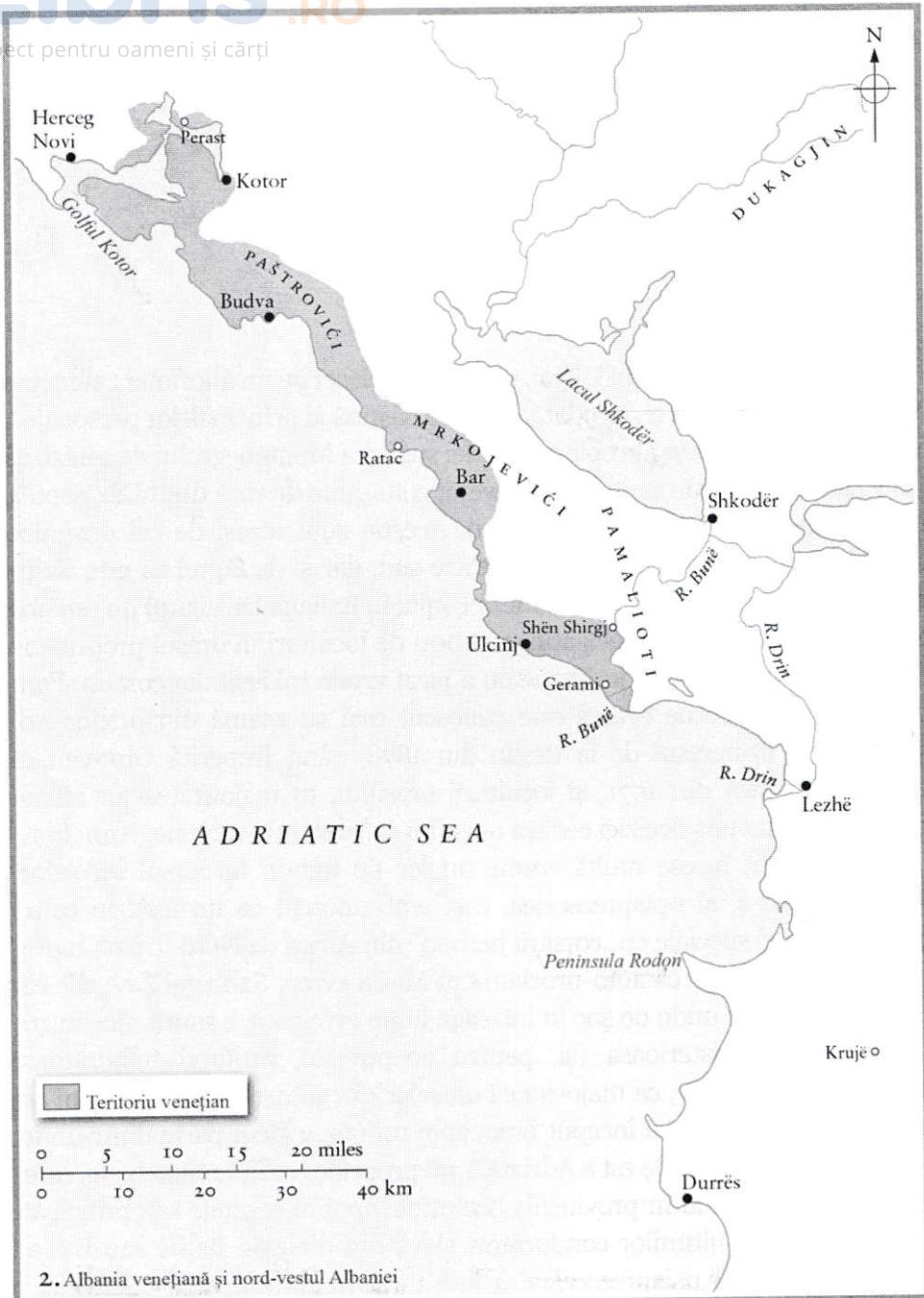
PREFĂȚĂ	7
1 ULCINJ, ALBANIA ȘI DOUĂ IMPERII	17
2 TREI FAMILII.....	41
3 ANTONIO BRUTI ÎN SLUJBA VENEȚIEI	53
4 GIOVANNI BRUNI ÎN SLUJBA DOMNULUI	73
5 GASPARO BRUNI ȘI CAVALERII DE MALTA	95
6 GALERE ȘI GEOPOLITICĂ.....	119
7 REBELIUNE ȘI CUCERIRE OTOMANĂ.....	145
8 CAMPANIA DE LA LEPANTO	175
9 RĂZBOI, PACE ȘI REVIRIMENT OTOMAN	201
10 FAMILIILE BRUTI ȘI BRUNI ÎN ISTRIA	221
11 BARTOLOMEO BRUTI ȘI SCHIMBUL DE PRIZONIERI.....	235
12 SPIONAJ ȘI SABOTAJ LA ISTANBUL	255
13 DIPLOMAȚIA SECRETĂ ȘI MARELE VIZIR.....	277
14 SINAN PAŞA ȘI AVENTURA MOLDOVENEASCĂ	297
15 GASPARO BRUNI ȘI RĂZBOIUL CU HUGHENOȚII	317
16 ANTONIO BRUTI ȘI IEZUITII	341
17 MOLDOVA, TĂTARI ȘI CAZACII	361
18 BARTOLOMEO BRUTI LA PUTERE.....	383
19 CRISTOFORO BRUTI ȘI DINASTIA DRAGOMANILOR.....	413
20 VOIEVODUL EXILAT ȘI SFETNICUL SĂU	431
21 RĂZBOIUL HABSBURGO-OTOMAN ȘI REVOLTA BALCANICĂ.....	445
22 PASQUALE „BRUTI” ȘI SOLIA SA DE PACE	471
Epilog MOȘTENIREA: TRATATUL LUI ANTONIO BRUTI.....	487
LISTA MANUSCRISELOR.....	505
Bibliografie.....	513
Listă hărți	555
Listă foto	557

1

ULCINJ, ALBANIA ȘI DOUĂ IMPERII

Această istorie începe în Ulcinj, un oraș amplasat pe un afloriment stâncos ce dă spre Marea Adriatică și, totodată, locul de baștină al principalelor personaje ale acestei cărți. Localizat în apropierea limitei sudice a Muntenegrului de astăzi, este puțin vizitat de vest europeni, dar a devenit o stațiune de vară destul de populară pentru locuitorii din Albania și Kosovo. Aceștia sunt atrași de cei unsprezece kilometri de plajă aurie care se întind către sud, dar și de faptul că este un oraș vorbitor de albaneză. Ulcinj (în albaneză Ulqin; în italiană Dulcigno) nu este mare – populația de astăzi abia dacă atinge 11.000 de locuitori în orașul propriu-zis și alți 2.000 în suburbii – iar în istorie nu a jucat vreun rol ieșit din comun. Pentru istoricii epocii moderne orașul este cunoscut mai cu seamă din pricina crizei produse după Congresul de la Berlin din 1878, când Imperiul Otoman, care deținea Ulcinj încă din 1571, și locuitorii orașului, în majoritatea lor albanezi musulmani, s-au opus deciziei cedării orașului către statul muntenegrean. Înainte de acest moment fusese multă vreme un loc de temut, în cursul secolelor al șaptesprezecelea și al optșprezecelea, căci era cunoscut ca un notoriu cuib de pirați, cu legături speciale cu „corsarii berberi” din Africa de Nord. Un alt motiv al faimei sale a fost acela că auto-proclamatul Mesia evreu, Sabbatai Zevi, ale cărui declarării au stârnit unde de soc în întreaga lume evreiască, a murit aici, în 1676, în exil – după misterioasa (și, pentru adeptii săi, profund tulburătoarea) convertire la Islam. Dar, ca majoritatea orașelor din această regiune, Ulcinj are o istorie mult mai veche. La început iliric, apoi roman, a făcut parte dintr-un lung șir de orașe de pe coasta de est a Adriaticii, cu propriile tradiții municipale, care au fost absorbite mai întâi în provinciile bizantine, apoi în regatele sau principatele slave. Sub domnia ultimilor conducători slavi, din dinastia Balšić sau Balșa, la sfârșitul secolului al paisprezecelea, a fost un important centru comercial, cu legături puternice cu Dubrovnik-ul, și a bătut propria sa monedă. Ulcinj a intrat sub dominație venețiană în 1405 și, cu câteva întreruperi timpurii, a rămas astfel până la cucerirea sa de către otomani în 1571.¹

¹ Scholem, *Sabbatai*, 882–3, 917; Zirojević, *Ulcinj*, 1–44 (istorie timpurie); Bošković, Mijović și Kovačević, *Ulcinj* 1, 6–11 (istorie timpurie); Ushaku, *Ulqini në gjurmët*, 9–21 (istorie timpurie); Malović-Djukić, „Privredne veze”, 58–65 (comerț, Dubrovnik); Pertusi, „Per la

2. Albania venețiană și nord-vestul Albaniei

storia", 213–19. Originile familiei Balšić sau Balşa se poate să fi fost albaneze sau valahe, dar în acest moment, membrii ei par să fi avut o cultură predominant slavă (și ortodoxă).

Primele descrierii detaliate despre Ulcinj datează din anii 1550 – care este și punctul cronologic de pornire ale acestei cărți. În această perioadă era un oraș destul de mic, de o importanță economică redusă. Era însă valoros pentru Veneția, deoarece era poziționat pe o frontieră vitală: era avanpostul cel mai îndepărtat al unei lungi întinderi de teritoriu venetian pe coasta de est a Adriaticii, vecin cu Imperiul Otoman. Un oficial venețian care a vizitat Ulcinj în 1533 nota că avea 300 de gospodării, cu un total de 1 600 locuitori, dintre care 300 erau bărbați aflați la vârsta la care puteau să lupte. El îi împărtea în trei categorii: nobili, cetăteni și „lucrători” („lavoratori”), aceștia din urmă fiind cei care lucrau pământurile din împrejurimi, producând vinul și uleiul din care „nobili și cetătenii își obțin cea mai mare parte a veniturilor lor”. Teritoriul care aparținea de Ulcinj era mic (aproximativ de 3 pe 10 kilometri), având doar două sau trei sate, cu 600 de locuitori. Cu toate acestea, după cum menționa un raport din același an, furniza suficient grâu cât să hrânească întregul oraș timp de o jumătate de an și îndeajuns vin pentru întregul an, plus cel mai bun ulei de măslini pentru export. Nu orice lucrător îngrijea pământul; un raport din 1558 observa că mulți își câștigau traiul ca marinari și că cea mai mare parte a populației era săracă. Întradevăr, săracia generală a acestui oraș transpare din toate aceste documente. Expansiunea otomană recentă ocupase ceea ce odată fusese un teren agricol mare și profitabil, iar volumul modest al negoțului de tranzit prin Ulcinj nu era suficient ca să compenseze diferența. Veniturile orașului ajungeau până la 700 de ducați de aur pe an din taxele vamale pe bunuri și până la 50 din comerțul cu cai (cumpărăți de la otomani și trimiși în Veneția), plus 120 sau 130 de ducați din taxele pe vin, bani folosiți pentru plata salariului guvernatorului orașului. Dar cum costurile pentru apărare ajungeau la 1.770 de ducați pe an, este limpede că Ulcinj nu s-ar fi putut menține fără subsiziile Veneției. În plus, din plângerea făcută într-unul din aceste rapoarte, potrivit căreia un soldat ce staționa acolo trăia cu greutate dintr-un venit anual de 32 de ducați, ne dăm seama de scara dureros de mică a finanțelor orașului care, dacă ar fi destinat banii exclusiv plății soldelor, nu ar fi putut acoperi decât salariile a cel mult 27 de oameni.²

Cum Ulcinj era un oraș de frontieră, ne-am fi așteptat să fi fost întreținut ca o importantă fortăreață militară. Însă strategia Veneției față de Imperiul Otoman nu era atât de conflictuală și cele mai multe scenarii militare ar fi implicat atât înrolarea luptătorilor din partea locului, cât și întrajutorarea rapidă a orașului pe mare. Prin urmare, acolo era întreținută

² Ljubić, ed., *Commissiones*, II, 225–31 (226: „i nobili e cittadini cavano il nervo delle loro intrade”; 227: vāmi, taxe), III, 5 (teritoriu, cereale etc.), 116 (marinari; cheltuieli pentru apărare; salarizarea soldaților). Primul raport din 1553 a fost greșit datat la 1571 (Sirdani, „Per historin”, 227; Zamputi, ed., *Dokumente*, I, 303); raportul din 1558 a fost greșit datat la 1500 (Iorga, *Notes*, V, 272).

doar o mică trupă, care să păstreze ordinea în teritoriu și să țină piept unor atacuri întâmplătoare – unele dintre acestea luau forma incursiunilor piratilor, venite dinspre mare. În 1553, doar opt soldați, aflați sub comanda unui ofițer venețian, apărău castelul, la care se adăugau opt prezece infanteriști sub comanda unui căpitan din Padova, nouă prezece „stratioti” (cavalerie ușoară) sub comanda a doi căpitanii albanezi, și douăzeci și patru de soldați martoloci (un termen generic pentru luptătorii locali balcanici), recrutați din împrejurimi, care erau „bărbați foarte aprigi”, înarmați cu iatagane, sulițe și arcuri cu săgeți otrăvite. În ansamblu, în 1553 orașul era descris ca fiind „nefortificat”. Zidurile existau, dar expresia sugerează că nu fuseseră întreținute pentru apărare. Castelul însuși putea părea impresionant, cu „vechile sale ziduri înalte”, dar, cu toate acestea, după cum preciza raportul din 1558, era dominat de două puncte terestre mai înalte în interior, în vreme ce înspre mare „o parte din ziduri păreau a fi pe punctul de a se prăbuși”. Rapoartele și mesajele anterioare din Ulcinj înregistraseră și ele impresia proastă lăsată de sistemul defensiv al orașului: în 1531 guvernatorul semnalase proasta condiție a armamentului, spunând că „unele piese de artillerie și de arme de foc sunt complet inutile”, iar ofițerul de artillerie care staționase acolo trei ani mai devreme se plânsese și el de albanezii cu care avusese de-a face³. Unul dintre oficialii care vizitaseră orașul în 1553 nu reușise nici el să îi îndrăgească pe localnici: „Acești albanezi”, scria el, „au obiceiuri barbare”. Imediat a adăugat – ca și cum aceasta ar fi fost o dovadă a barbarismului lor – că „vorbesc limba albaneză, care este foarte diferită de cea dalmată [slavă]”. Dar, menționa el, „merită laude pentru faptul că sunt foarte loiali conducătorului lor. Nu există persecuții extreme sau ură reciprocă între ei, deși sunt totuși foarte iuți la mânie; sunt oricând gata să se ocărască în public, dar această trăsătură supărăcioasă a lor înnăscută se îmblânzește la fel de repede.” În unele privințe, orașul ar fi părut un loc ciudat și îndepărtat pentru un vizitator din Venetia – în special pentru un aristocrat, precum era acest dregător, Giovanni Battista Giustinian. Același sentiment l-am avea dacă am privi una dintre puținele reminiscențe fizice din perioada venețiană: o inscripție în piatră, deasupra intrării într-o casă de pe una din îngustele străduțe ale orașului vechi. Aceasta spune (citând din Luca 4: 24) „Nemo profeta acceptus est in patria sua” adică „Niciun profet nu este bine primit în patria sa”. A fost pusă acolo probabil de un cetățean venețian care fusese alungat din Venetia, nutrind sentimente de amărăciune

³ Ljubić, ed., *Commissiones*, II, 228 (trupe; ‘uomini ferocissimi’), III, 4 (‘non fortificata’); BL, MS Add. 8262, fo. 379r (‘muraglie alte, et ueccchie’, ‘parte della muraglia minaccia rouina’ (Ljubić, ed., *Commissiones*, III, 115)); Čoralić și Karbić, *Pisma*, 99 (reclamație), 102 (‘alcune artellarie et schioppi totalmente inutili’).

față de exilul său într-un loc atât de îndepărtat⁴. Însă, cu toate acestea, condițiile vieții urbane de aici nu ar fi părut atât de străine cuiva din Italia. Dacă albaneza era vorbită în mod curent de locuitori, iar limba slavă doar de o minoritate, limba folosită în viață publică și în cea mai mare parte a activităților negustorești era italiana. O mare clădire civilă, poziționată cu fața la mare, care era probabil primăria, era proiectată întocmai după modelul celui din Ancona (*Palazzo del Governo*). Există, de asemenea, o catedrală în stil romanic-gotic, cu episcopul și soborul său de preoți, plus cel puțin cinci alte biserici. Romano-catolicismul avea o îndelungată tradiție în acest oraș și, deși conducătorii medievali slavi au ctitorit sau au susținut finanțier biserici ortodoxe, este semnificativ faptul că acestea se aflau dincolo de zidurile orașului. Nu știm nimic despre învățământul din Ulcinj, dar cu siguranță existau acolo suficienți clerici care să asigure o educație de bază în italiană și latină. Un scriitor umanist, Martino Segono, din orașul Novobërdë (în sârbă: Novo Brdo) din Kosovo, a slujit ca episcop în Ulcinj la sfârșitul secolului al cincisprezecelea, iar un învățăt din Ulcinj, Lucas Panaetius „Olchinensis”, a publicat la Veneția ediții ale operelor lui Caesar, Plaut și Aristotel – precum filozoful Marsilio Ficino și carismaticul predicator Girolamo Savonarola – în primele două decenii ale secolului al șaisprezecelea. Legăturile regulate cu Veneția trebuie să fi fost păstrate nu numai prin afacerile comerciale și administrative, dar și prin intermediul populației semnificative de imigranți din Ulcinj, care trăiau și lucrau în oraș. Pe scurt, deși era lumea unui oraș mic și foarte izolat, a veni aici din Italia nu însemna înfruntarea unor diferențe fundamentale, ci mai degrabă mutarea într-o parte mai îndepărtată a sferei culturale venetiene, care era încă recognoscibilă⁵.

Același lucru se poate spune despre orașul Bar, o altă posesiune venețiană, care se afla cam la douăzeci de kilometri distanță (în linie dreaptă). Nu este vorba despre orașul port modern care poartă acest nume, ci despre „vechiul Bar” (Stari Bar), un oraș împrejmuit cu ziduri, aflat la câțiva kilometri depărtare de mare, care a supraviețuit până la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea, dar a fost demolat sistematic de bombardamentele de artillerie, de o colosală explozie de muniție și de un cutremur. La mijlocul secolului al șaisprezecelea, Bar era un oraș mai mare decât Ulcinj (cu 2.500 de locuitori, față de 1.600) și mai prosper: terenul agricol care îi

⁴ Ljubić, ed., *Commissiones*, II, 227 („Hanno questi Albanesi costumi barbari; parlano lingua albanese tutta differente dalla Dalmatina, ma sono degni di commendazione in questo, che sono fedelissimi al suo principe. Fra loro non vivono estreme persecuzioni et odii intestini, ma sono però prestissimi di colera, et gariscono volentieri nella piazza con parole, ma anco presto si risolve questa lor natural grinta”); Bošković, Mijović și Kovačević, *Ulcinj 1*, 37 (inscripție); Ushaku, *Ulqini nē përmasa*, 30 (inscripție).

⁵ Čoralić, „Iz prošlosti istočnoga”, 51-52 (minoritate slavă); Bošković, Mijović și Kovačević, *Ulcinj 1*, 10 (alte biserici), 65-71 (primăria), 109-24 (catedrala); von Šufflay, „Die Kirchezstände”, 235-6 (ortodoxie); Pertusi, *Martino Segono* (Segono; 16 n. ortodoxie); Čoralić, „Iz prošlosti istočnoga” și „Old Ulcinja” (emigranți).

apărținea era mai întins și avea capacitatea de a exporta cantități semnificative de vin și ulei. Și aici se afla o catedrală romano-catolică, alături de alte biserici, dar în rândul populației exista și un element ortodox. Indiferent de apartenența religioasă, cea mai mare parte a populației era vorbitoare de limbă slavă. Un studiu făcut asupra celor care au emigrat din Bar în Veneția arată că, odată ajunși în metropolă, aceștia se asociau mai degrabă cu emigranții din orașele învecinate din nord – Budva și Kotor (italiană: Cattaro) – decât cu cei din Ulcinj. Limba era probabil un factor important. Însă, în vreme ce albanezii erau o minoritate în rândul populației din Bar, în raportul său din 1553 Giustinian preciza că ambele limbi erau folosite în satele din împrejurimi. Această zonă era o interfață între populațiile vorbitoare de albaneză și slavă, iar graiul bilingv trebuie să fi fost ceva obișnuit.⁶

După cum observa Giustinian, unii oameni socoteau orașul Bar ca fiind punctul de sfârșit al Albaniei și de început (îndreptându-ne spre nord) al Dalmătiei. Dar folosirea acestor nume era flexibilă și erau considerate mai degrabă denumiri geografice – deși după criterii necunoscute – decât lingvistice. În practica oficială venețiană întregul teritoriu de coastă muntenegreană, care se întindea până spre latura de nord a golfului Kotor, era denumit „Albania venețiană”, iar modul în care otomanii defineau Albania se extindea și el tot atât de departe în nord. Unii autori pun însă limita superioară a Albaniei la Ulcinj, sau chiar mai la sud, la gura râului Drin. Când documentele din această perioadă se referă la albanezi, se poate să folosească termenul într-un mod care corespunde în mare sensului nostru etnico-lingvistic modern, dar ar putea, la fel de bine, să se refere la oamenii din acea zonă geografică, mai mare sau cel puțin diferită de Albania de astăzi.⁷

Vizitând regiunea în 1553, Giustinian și-a format despre locuitorii din Bar o părere chiar și mai proastă decât despre cei din Ulcinj. Deși menționa apreciativ că orașul putea furniza 500 de luptători care erau foarte buni războinici, le descria obiceiurile ca fiind foarte barbare (*barbarissimi*), adăugând: „din fire sunt rezervați și ostili față de străini și nu prea se iubesc unii pe alții, fiind mai degrabă bârfitori și extrem de iritabili.” Un anumit etos al violenței pare să fi fost prezent în această societate: un studiu dedicat violenței și clerului de la sfârșitul secolului al XV-lea scoate în evidență două situații de laici care au ucis preoți în Bar, un caz în care doi preoți s-au bătut unul cu celălalt, și un altul al unui preot care a bătut un diacon. În 1512 a izbucnit o ceartă între doi clerici, care pretindeau amândoi abația

⁶ Ljubić, ed., *Commissiones*, II, 231 (ambele limbi), 234 (2.500), 237 (exporturi); Čoralić, „Izbjeglištvo”, 119 (emigranți în Veneția), 137-8 (minoritate albaneză).

⁷ Ljubić, ed., *Commissiones*, II, 231 (punct final); Sferra et al., *L'Albania* (veneteian); Katib Çelebi, *History*, 5-6 (otoman); Ljubić, „Marijana Bolice”, 193 (Ulcinj); Rosaccio, *Viaggio*, fo. 25v (Drin).

benedictină Ratac din apropiere. Cei doi erau reprezentanții unor grupuri de interes, fiecare având propria bandă de oameni înarmați. Până la încetarea disputei au murit 62 de oameni. (După cum vom vedea, existau totuși motive socio-politice mai profunde decât această simplă rivalitate ecclaziastică.) și mai multă violență se afla dincolo de zidurile orașului, datorită relațiilor foarte încordate dintre populația din Bar și Mrkojevići (italiană: Marcovich; albaneză: Mërkoti), un clan sau trib războinic, de 1.000 de oameni, care domina zona din jurul orașului. Aceștia fuseseră cooptați de autoritățile venețiene în secolul al XV-lea și executaseră un serviciu militar credincios. Cu toate acestea, o mare parte din teritoriul lor fusese preluat de otomani și, atunci când se ridicaseră împotriva noilor lor stăpâni, autoritățile venețiene din Bar refuzaseră să le dea ajutor, căci nu doreau să încalce recenta înțelegere de pace venețiano-otomană. Se spunea că aceasta era cauza ostilității lor aprige împotriva orașului. Cu toate acestea, multe familii orășenești au continuat tradiția căsătoriilor cu cei din clanul Mrkojevići, iar sistemul de justiție destul de superficial din Bar însemna, de asemenea, că cetățenii denunțați de autorități intrau mai degrabă în rândurile acestui clan, în loc să mai rămână în oraș cu perspectiva probabilă de a fi spânzurați. Atât de mare era nesiguranța generală, încât locuitorii din Bar nu puteau merge să muncească la ferme fără gardă înarmată, iar un oficial superior precum Giustinian nu a putut călători, la sosire, de la malul mării până în oraș (mai puțin de cinci kilometri), fără escorta unei cavalerii ușoare de străzii. A văzut, totuși, și un avantaj al acestui conflict continuu: doar „războiul” constant împotriva clanului Mrkojevići, spunea el, îi împiedica pe locuitorii din Bar să se ucidă unii pe alții „ca niște câini turbați”.⁸

Situația nu era tocmai atipică pentru starea de lucruri în completă neorânduială de la frontieră venețiano-otomană, sau de la oricare altă zonă de frontieră creștino-otomană. Adesea, sursa endemică de conflict nu era opoziția dintre două state, ci vrăjmășiiile locale în care erau implicate grupuri care împărtășeau câteva trăsături identitare: cei din clanul Mrkojevići erau slavi, ca majoritatea locuitorilor din Bar, și ortodocși, ca unii dintre ei. Faptul că cea mai mare parte a teritoriului clanului Mrkojevići se afla de cealaltă parte a frontierei otomane nu însemna că atacurile lor împotriva populației din Bar erau pro-otomane (istoria originii disputei lor sugerează chiar contrariul), dar tindea să prelungească și să realimenteze conflictul, întrucât ridică miza pentru orice guvernator din Bar care ar fi fost tentat să inițieze acțiuni represalii împotriva satelor Mrkojevići.

⁸ Ljubić, ed., *Commissiones*, II, 231 (străzii), 234 („Sono grintosi et naturalmente nemici dei forestieri et appena amano se stessi, maledici et fastidiosissimi”, „guerra”, „cani piena di rabbia”), 235 (Ratac), III 6 (ferme), 7 (originea ostilității, căsătorii mixte), 118 (denunțuri); Lala, „Violence”, 49-50 (preoți); Marković, „Benediktinska”, 210-11 (Ratac); Schmitt, *Das venezianische*, 470-1 (Mrkojevići cooptat); Milošević, *Boka Kotorska*, 124-5 (Mrkojevići).

Un tipar oarecum asemănător poate fi observat și mai sus, pe coasta mării, în micul oraș Budva, aflat și el sub dominație venetiană. Astăzi, acest pâlc de case din piatră, cu acoperișuri din țiglă roșiatică, aproape complet înconjurat de mare, este unul dintre cele mai prețioase situri din moștenirea culturală a regiunii. În anii 1550 era un loc bântuit de săracie, care deținea o mică fâșie de teritoriu pe care orice urmă de agricultură fusese înlătărită de viața de vie, pentru a suplimenta insuficientele venituri ale marinilor, pescarilor și micilor negustori de coastă care locuiau acolo. Orașul și teritoriul însuau laolaltă 800 de suflete, cu cel mult 200 de luptători. Convertiți în 1521 la catolicism (de la biserică ortodoxă sărbă), aveau propriul episcop, care locuia însă mai mult în Italia. Relatarea lui Giustinian referitoare la locuitorii Budvei ne-ar putea ajuta să înțelegem de ce: „au obiceiuri barbare și trăiesc într-un mod dezgustător, ca țiganii, locuind în aceeași încăpere împreună cu animalele, la fel ca mai toți albanezii [adică locuitorii din „Albania venetiană”], din cauza săraciei extreme care există în provincia aceea.” Problema securității din zonă nu îi implica pe locuitorii din satele otomane din apropiere, cu care budvanii aveau foarte bune relații de prietenie. Ea s-a ivit, mai degrabă, din eterna ură dintre locuitorii din Budva și un alt clan sau trib puternic, Paštrović, care domina o zonă largă, cu baza chiar la sud-est de Budva. Originile acestei ostilități erau neclare. După cum menționa Giustinian, ea persista în ciuda a două caracteristici pe care le împărtășeau: grupurile aveau legături de sânge și erau ambele „extrem de loiale” Veneției. Clanul Paštrović fusese, de asemenea, cooptat ca forță de luptă de Veneția (putea aduna 1.200 de oameni) și i se oferiseră o varietate de privilegii pentru a-i păstra loialitatea. Membrii clanului aveau avantaje fiscale și comerciale, își aplicau propriile legi, guvernându-se singuri, după cum spune raportul din 1558, „aproape la fel ca elvețienii”. Pentru venețieni rezultatul a fost o situație încurcată, în care locuitorii din Budva erau mai direct identificați cu Veneția și mai bine controlați de ea, dar clanul Paštrović era cel care, din motive de securitate, conta mai mult pentru interesele venețiene.⁹

Îndreptându-se către nord dinspre Budva, Giustinian a străbătut ținutul, cu o gardă de cavalerie stratotă, trecând prin teritoriul unui clan care jurase credință otomanilor cincisprezece ani mai devreme. Această călătorie l-a purtat până la Kotor, un alt oraș fortificat aflat sub dominație venetiană (cu ziduri de apărare ridicate pe o latură muntoasă abruptă în spatele orașului, înconjurând o mică fortăreață din vârf). Kotor este situat în punctul cel mai interior al golfului Kotor, o întindere de apă uriașă, cu formă neregulată, spectaculos de frumoasă,

⁹ Ljubić, ed., *Commissiones*, II, 238-9 (800, 200, convertire, „di costumi barbari et vivono sordidamente a guisa de cingani, stando in una stanza medesima con suoi animali, come fanno quasi tutti gli Albanesi, il che procede dall'estrema poverta, ch'è in quella provincia”), 239 (înrudire, „fedelissimi”), III, 119 (podgorii, 1.200, „quasi come fanno li Svizzeri”); Milošević, *Boka Kotorska*, 129-31 (avantaje); Pederin, *Mletačka uprava*, 135 (avantaje). Cf. Šerović, „Paštrović”.

ca un fiord, care oferă cel mai bun port cu ape adânci de pe întreaga coastă adriatică de est. Nu degeaba a fost o importantă bază navală austro-ungară în timpul Primului Război Mondial. Dintre toate orașele menționate până acum, Kotor era cel mai important. Nu numai că avea o populație de 3–4.000 de locuitori și un venit semnificativ din taxele provenite din comerțul cu zonele din jur, ci controla, de asemenea, un teritoriu destul de lung, care serpentă de-a lungul marginii estice și nordice a golfului și care includea 31 de sate. (Cu toate acestea, controlul nu ajungea până la ieșirea la mare. Otomanii preluaseră stăpânirea unui important avanpost strategic, orașul și fortăreața Herceg Novi – italiană: Castelnuovo.) În perioada aceasta Kotor nu a fost oficial considerată capitala „Albaniei venețiene”, dar în multe privințe funcționa ca atare. De exemplu, dacă procesele împotriva deciziilor guvernatorilor din Bar și Ulcinj mergeau direct la Veneția, cele care implicau sume mai mici de 100 de ducăți ajungeau, în schimb, la guvernatorul din Kotor. Motivele pentru care Kotor se afla pe o poziție ierarhică superioară erau atât militare, cât și comerciale. Dar dacă problemele militare ar putea sugera că relațiile cu autoritățile otomane locale erau mai mult decât tensionate, astfel de griji erau cu mult întrecute, în imprejurări normale, de legăturile comerciale ce implicau un flux otoman de lână, piei, ceară și cai, cu un venit anual de 300.000 de ducăți. Scriind la numai treisprezece ani după un mare război venețiano-otoman, numeroase lupte purtându-se chiar în această regiune, Giustinian poate afirma că „locuitorii din Kotor și supușii lor au foarte bune relații de vecinătate cu otomanii.”¹⁰

Iar buna vecinătate a fost cu atât mai binevenită, căci statul otoman care se afla dincolo de aceste fragile întinderi de teritoriu venețian, către est și către sud, era de departe puterea cea mai dinamică din estul Europei. În ultimele două secole Imperiul Otoman se extinsese într-un ritm impresionant. Până la 1400 sultanii otomani cuceriseră deja Tracia, Bulgaria și Macedonia, smulseseră din mâinile venețienilor importantul port Salonic, provocaseră o înfrângere strategică unei coaliții armate conduse de sârbi în bătălia de la Kosovo și trimiseseră mari trupe de pradă în nordul Albaniei, până la Ulcinj. Pentru o scurtă perioadă de timp, la începutul secolului al XV-lea, avansarea lor a stagnat, sau chiar a regresat puțin, dar foarte curând s-au pus din nou în mișcare. Cea mai mare parte a Albaniei, cu excepția cătorva orașe controlate de venețieni, a fost cucerită între 1415 și 1423 prin îmbinarea acțiunii militare directe și cooptarea, prin presiune, a conducătorilor locali. Alte teritorii balcanice de la nord se supuneau deja influenței otomane sau chiar dobândiseră statut de vasalitate, dar după

¹⁰ Stanojević, *Jugoslovenske zemlje*, 72 (populație); Ljubić, ed., *Commissiones*, II, 246-7 (comerț-300.000, teritoriu, „Vicinano tutti questi Cattarini et suoi sudditi con Turchi bellissimo”), III, 114 (solicitări); Milošević, *Boka Kotorska*, 166-9 (comerț); BLY, MS 381, fo. 47-5 (solicitări).

cucerirea Constantinopolului în 1453, sultanul Mehmed „Cuceritorul” a decis să renunțe la metodele de guvernare indirectă și și-a trimis armatele să încorporeze în statul otoman mai întâi teritoriile sârbe, apoi regatul Bosniei. Cucerirea Greciei continentale s-a făcut tot în această perioadă. Următoarea fază majoră a expansiunii în Europa s-a produs în timpul campaniilor din Ungaria conduse de sultanul Suleyman Magnificul după 1520, când o mare parte a regatului Ungariei a devenit teritoriu otoman. Armata sultană avea de înfruntat acum forțele habsburgice ale Sfântului Imperiu Roman – într-adevăr, în 1529, exact acest lucru s-a întâmplat sub zidurile Vienei, pe care otomanii nu au reușit să o ocupe. După acest moment s-au mai făcut puține cuceriri directe, deși în teritoriile românești puterea sultanului s-a consolidat foarte mult în deceniile următoare. Dar statul otoman a continuat să reprezinte o imensă amenințare militară pentru vecinii săi de la nord și de la vest, în special datorită resurselor financiare câștigate când, în 1516–17, tatăl lui Suleyman a cucerit teritoriile roditoare ale Siriei și Egiptului. În teritoriile direct guverнатe, sultanii au impus un sistem eficient de conducere militară și civilă. Sistemul administrativ era menit să furnizeze două lucruri esențiale: bărbați care să lupte în războaie și bani cu care să ii plătească. Cea mai mare parte a terenului agricol era, prin urmare, împărțit în loturi de pământ și puse în subordinea unui spahiu, adică a unui călăreț, care strângea taxele în vreme de pace, reținând o parte din venituri pentru propriul folos. Acești spahii reuneau oameni înarmați de pe domeniile lor atunci când erau chemați la luptă. (Există, de asemenea, o armată permanentă cu baza la Istanbul, alcătuită din regimenter de cavalerie și infanterie regulată cunoscută sub numele de ieniceri.) Teritoriul era, de asemenea, împărțit în districte mari numite sangeacuri – din turcă, însemnând steag de luptă – guverнатe de sangeacbei, iar acestea laolaltă alcătuiau provincii, unele dintre ele mari cât niște state moderne, guverнатe de beilerbei. Însă cea mai mare parte a administrației locale cădea în sarcina judecătorilor (cadii), care aveau și atribuții judiciare, aplicând un sistem legal care combina principii islamicе cu decrete sultanale și, în multe cazuri, cu elemente de lege locală tradițională. Non-musulmanii puteau căuta dreptatea la cadiu, deși sufereau unele dezavantaje legale. Ei plăteau, de asemenea, o capitate specială, aplicată proporțional, bărbaților adulți și de care musulmanii erau scuțiți. În împrejurări normale, totuși, regimul otoman nu a făcut nicio încercare de a sili supușii non-musulmani să se convertească la Islam. Atât biserică ortodoxă, cât și cea romano-catolică au continuat să funcționeze pe teritoriul otoman. Faptul acesta se datoră în parte principiilor islamicе tradiționale, care îi priveau pe credincioșii „religiilor cărții” (categorie care îi includea pe toți creștinii și evreii), dar și faptului că veniturile publice ar fi scăzut dacă taxa de non-musulman ar fi încetat să mai fie plătită. Un motiv subiacent era

acela că statul otoman, precum multe alte imperii pre-moderne, avea un interes foarte limitat în viața supușilor săi. Se pare că nu a simțit nicio nevoie de a-i reforma, atât timp cât prima bani și forță militară – plus unele servicii fundamentale și materie primă – de care avea nevoie. Este adevărat că exercitarea puterii otomane putea fi uneori capricioasă și autoritară, dar lucrul acesta este valabil și în multe alte state creștine. În unele părți ale Balcanilor situația țărănimii a suferit o reală îmbunătățire în momentul în care a intrat sub dominație otomană, căci volumul de muncă pe care trebuia să o efectueze pe domeniul spahiului era mult mai mic decât cel pretins de stăpânul anterior. Într-adevăr, în cursul secolelor al XV-lea și al XVI-lea au existat multe cazuri de țărani care au migrat din zonele necucerite, pentru a se stabili pe teritoriul otoman.¹¹

Cu toate acestea, în unele zone, au existat rezistențe armate împotriva otomanilor, mult după ce aceștia și-au impus administrația. Motivele religioase jucau adesea un rol important. Ostilitatea populară împotriva birurilor, recrutarea pentru campanii militare îndepărtate puteau fi și ele cauze în zone în care monarhii anteriori nu făcuseră acest lucru. Un alt factor important a fost nemulțumirea conducătorilor locali, fie ei ecclaziastici sau laici, a căror autoritate socială depășea cu mult puterea politică pe care nu mai aveau voie să o exercite. Nicăieri în peninsula Balcanică nu s-a încercat mai puternic și mai persistent înlăturarea autoritatii sultanului decât în Albania secolului al XV-lea, unde un urmaș al unei importante familii de latifundiari, Gheorghe Castriotul – cunoscut și sub numele de Skanderbeg, din turcescul „Iskender Bey”, „Prințipele Alexandru” – a condus o serie de campanii anti-otomane timp de 25 de ani, înaintea morții sale în 1468. De trei ori au venit în Albania sultanii însăși, cu armatele lor, ca să îl nimicească, și de trei ori au eşuat în încercarea de a-i cucerii principala fortificație, fortăreața Kruja. Skanderbeg avea să moară de boală, nu pe câmpul de luptă, și abia în 1478, la un deceniu după moartea sa, Kruja a fost, în cele din urmă, cucerită.¹²

Patru orașe din Albania otomană vor apărea destul de frecvent în această carte. Shkodër (italiană Scutari), situat la capătul sudic al marelui lac cu același nume, se afla la numai o zi de călătorie est de Ulcinj. La sud de Shkodër, la o distanță asemănătoare de Ulcinj, dar mai ușor accesibilă pe mare, era orașul Lezhë (italiană Alessio). Existaseră strânsse și îndelungate legături, atât economice, cât și sociale, între Ulcinj și aceste două locuri. Ambele erau orașe comerciale, punctele terminus ale unei mari drumuri comerciale de coastă sau apropiat de coastă, care aduceau bunuri de pe munții din nordul Albaniei din Kosovo – și de mult mai de departe. Shkodër

¹¹ Pentru condițiile generale, vezi Inalcik, *Ottoman Empire*, 70-118; despre migrații în teritoriul otoman vezi Mutafcjeva, *Agrarian relations*, 140.

¹² Despre Skanderbeg și campaniile sale vezi Gegaj, *L'Albanie și Schmitt, Skanderbeg*.